

**МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
CONVEGNO INTERNAZIONALE**

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу,

7. децембар 2019.

Facoltà di Filologia e Arti di Kragujevac,

7 dicembre 2019

**ИТАЛИЈАНСКИ ГРАДОВИ У
КЊИЖЕВНОСТИМА 20. ВЕКА
(ПРОГРАМ И КЊИГА РЕЗИМЕА)**

★

**LE CITTÀ ITALIANE NELLE
LETTERATURE DEL XX SECOLO
(PROGRAMMA E LIBRO DEI RIASSUNTI)**

Организациони одбор:

- мр Зоран Комадина, редовни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Драган Бошковић, редовни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Бојан Јовић, научни саветник
(Институт за књижевност и уметност у Београду)
- др Ричарда Рикорда (Ricciarda Ricorda), редовни професор
(Универзитет Ка' Фоскари у Венецији)
- др Никола Бубања, ванредни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Данијела Јањић, ванредни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Паола Кордоне (Paola Cordone)
(Италијански институт за културу у Београду)
- др Алберто Зава (Alberto Zava), доцент
(Универзитет Ка' Фоскари у Венецији)
- др Марко М. Радуловић, научни сарадник
(Институт за књижевност и уметност у Београду)

Научни одбор:

- др Драган Бошковић, редовни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Бојан Јовић, научни саветник
(Институт за књижевност и уметност у Београду)
- др Ричарда Рикорда (Ricciarda Ricorda), редовни професор
(Универзитет Ка' Фоскари у Венецији)
- др Жељко Ђурић, редовни професор
(Универзитет у Београду)
- др Снежана Милинковић, редовни професор
(Универзитет у Београду)
- др Лоренцо Бартоли (Lorenzo Bartoli), редовни професор
(Аутономни универзитет у Мадриду)
- др Александра Саржоска, редовни професор
(Универзитет „Св. Кирил и Методиј” у Скопљу)

- др Сања Роић, редовни професор
(Универзитет у Загребу)
- др Никола Бубања, ванредни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Данијела Јањић, ванредни професор
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Љиљана Бањанин, ванредни професор
(Универзитет у Торину)
- др Роберто Руси (Roberto Russi), ванредни професор
(Универзитет у Бањој Луци)
- др Вера Нигризоли Вернјелм (Vera Nigrisoli Wärnhjelm),
ванредни професор
(Универзитет у Даларни)
- др Кристијана Лардо (Cristiana Lardo), ванредни професор
(Универзитет Тор Вергата у Риму)
- др Персида Лазаревић, ванредни професор
(Универзитет „Г. д’Анунцио” у Кјетију и Пескари)
- др Анђела Фабрис (Angela Fabris), ванредни професор
(Универзитет у Клагенфурту)

Секретари скупа:

- др Андријана Јанковић, асистент са докторатом
(Универзитет у Крагујевцу)
- Слађана Станојевић, асистент
(Универзитет у Крагујевцу)
- Дилета Комунело (Diletta Comunello), страни лектор
(Универзитет у Крагујевцу)

Лектура и коректура резимеа:

- др Александра Шуваковић, доцент
(Универзитет у Крагујевцу)
- др Андријана Јанковић, асистент са докторатом
(Универзитет у Крагујевцу)
- Дилета Комунело (Diletta Comunello), страни лектор
(Универзитет у Крагујевцу)

Comitato di organizzazione:

mr Zoran Komadina, professore ordinario
(Università di Kragujevac)

dr Dragan Bošković, professore ordinario
(Università di Kragujevac)

dr Bojan Jović, consulente scientifico
(Istituto di Letteratura e Arte di Belgrado)

dr Ricciarda Ricorda, professoressa ordinaria
(Università Ca' Foscari Venezia)

dr Nikola Bubanja, professore associato
(Università di Kragujevac)

dr Danijela Janjić, professoressa associata
(Università di Kragujevac)

dr Paola Cordone
(Istituto italiano di cultura di Belgrado)

dr Alberto Zava, ricercatore universitario
(Università Ca' Foscari Venezia)

dr Marko M. Radulović, collaboratore scientifico
(Istituto di Letteratura e Arte di Belgrado)

Comitato scientifico:

dr Dragan Bošković, professore ordinario
(Università di Kragujevac)

dr Bojan Jović, consulente scientifico
(Istituto di Letteratura e Arte di Belgrado)

dr Ricciarda Ricorda, professoressa ordinaria
(Università Ca' Foscari Venezia)

dr Željko Đurić, professore ordinario
(Università di Belgrado)

dr Snežana Milinković, professoressa ordinaria
(Università di Belgrado)

dr Lorenzo Bartoli, professore ordinario
(Università Autonoma di Madrid)

dr Aleksandra Saržoska, professoressa ordinaria
(Università "Santi Kiril e Metodij" di Skopje)

- dr Sanja Roić, professoressa ordinaria
(Università di Zagabria)
- dr Nikola Bujanja, professore associato
(Università di Kragujevac)
- dr Danijela Janjić, professoressa associata
(Università di Kragujevac)
- dr Ljiljana Banjanin, professoressa associata
(Università di Torino)
- dr Roberto Russi, professore associato
(Università di Banja Luka)
- dr Vera Nigrisoli Wärnhjelm, professoressa associata
(Università di Dalarna)
- dr Cristiana Lardo, ванредни професор
(Università degli Studi di Roma “Tor Vergata”)
- dr Persida Lazarević, professoressa associata
(Università degli Studi “G. d’Annunzio” Chieti-Pescara)
- dr Angela Fabris, professoressa associata
(Università di Klagenfurt)

Segreteria organizzativa:

- dr Andrijana Janković, assistente
(Università di Kragujevac)
- Sladana Stanojević, assistente
(Università di Kragujevac)
- Diletta Comunello, lettrice
(Università di Kragujevac)

Correzione dei riassunti:

- dr Aleksandra Šuvaković, ricercatrice universitaria
(Università di Kragujevac)
- dr Andrijana Janković, assistente
(Università di Kragujevac)
- Diletta Comunello, lettrice straniera
(Università di Kragujevac)

Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу, Србија

Одсек за хуманистичке студије
Универзитет Ка' Фоскари у Венецији, Италија

Институт за књижевност и уметност у Београду, Србија

Италијански институт за културу у Београду, Италија

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
ИТАЛИЈАНСКИ ГРАДОВИ У КЊИЖЕВНОСТИМА 20. ВЕКА
Филолошко-уметнички факултет,
Крагујевац, 7. децембар 2019.

ПРОГРАМ

09.30-10.00 Регистрација учесника (Ректорат Универзитета у Крагујевцу)

Свечана сала Ректората Универзитета у Крагујевцу

10.00 Поздравна реч организатора скупа

10.30-11.15 Пленарна сесија

Бојан Јовић, *Футуристички градови /13*

Angela Fabris, *Spazi urbani ed eterotopie nel contesto mediterraneo / 14*

Ernesto Di Renzo, *“O si odia o si ama”. Le narrazioni letterarie della provincia italiana dall'età post-bellica ai tempi della surmodernità / 15*

11.15-11.30 Пауза за кафу

11.30-13.45 Паралелне сесије

Сала за семинаре (Правни факултет)

Председава: Љиљана Бањанин

Monica Giachino, *Immagini di Venezia nella letteratura italiana del primo Novecento: D'Annunzio, i futuristi e oltre* / 16

Andrea Verri, *Le città invisibili in Cose d'Italia di Nino Savarese* / 17

Alberto Zava, *Riflessi e sfumature di Venezia, tra Paolo Maurensig ed Henry James* / 18

Ricciarda Ricorda, *La Palermo di Leonardo Sciascia* 19

Giovanni Barracco, *Città della rêverie, del ricordo d'infanzia, del risarcimento: la città di Modena nell'opera di Antonio Delfini* / 20

Iulia Cosma, *Madre comune d'ogni popolo. L'immagine di Roma nella narrativa romena del Novecento* / 22

Katarina Melić, *L'image de Venise dans Venises de Paul Morand* / 23

Tamara Valčić Bulić, *La géographie littéraire de Michel Butor : l'Italie* / 24

Сала за седнице (Правни факултет)

Председава: Часлав Николић

Дејан Ајдачић, *Љубав у Венецији у словенској прози 20. века* / 25

Јана Алексић, *Трајање и шљака: Венеција у огледалу српског песничтва XX века* / 26

Светлана Шеатовић, *Венеција у савременој српској књижевности* / 27

Ана Живковић, Часлав Николић, *Рим у српској књижевности: археологија града и историјска дубина имагинације* / 28

Владан Бајчета, *Комо Срђана Ваљаревића између путописног и социјалног романа* / 30

Душан Живковић, *Слике Алесандре у роману Баудолино Умбертиа Ека* / 32

Мирјана Секулић, *Слика италијанских градова у раним илустрацијама Миџела де Унамунa* / 33

Марко М. Радуловић, *Слике Новог Београда и Венеције у роману Бољи живот Николе Савића* / 34

14.00-16.00 Пауза за ручак

16.00-17.45 Сала за семинаре (Правни факултет)

Председава: Alberto Zava

Cristiana Lardo, *Napoli-Milano e ritorno. La pietas e l'umorismo nella narrativa di Giuseppe Marotta* / 35

Vera Nigrisoli Wårnhjelm, *La città e la periferia nella letteratura gialla italiana* / 37

Ljiljana Banjanin, *La letteratura di viaggio al femminile: lo sguardo della donna serba sulle città italiane del Novecento* / 39

Zorana Kovačević, *Le città italiane nella letteratura di viaggio serba della prima metà del Novecento* / 40

Danijela Janjić, *La città di Assisi in Amore in Toscana di Miloš Crnjanski* / 41

Danijela Đorović, *Siena che grida, Perugia che macella: antropomorfizzazione letteraria delle città italiane nel linguaggio figurato di Miloš Crnjanski* / 42

18.00-18.30 Затварање скупа

Facoltà di Filologia e Arti, Università di Kragujevac, Serbia

Dipartimento di Studi Umanistici, Università Ca' Foscari Venezia, Italia

Istituto di Letteratura e Arte di Belgrado, Serbia

Istituto Italiano di Cultura di Belgrado, Italia

CONVEGNO INTERNAZIONALE
LE CITTÀ ITALIANE NELLE LETTERATURE DEL XX SECOLO
Facoltà di Filologia e Arti, Kragujevac, 7 dicembre 2019

PROGRAMMA

09.30-10.00 Registrazione dei partecipanti (Rettorato dell'Università di Kragujevac)

Aula Magna del Rettorato dell'Università di Kragujevac

10.00 Saluti degli organizzatori del convegno

10.30-11.15 Sessione plenaria

Bojan Jović, *Futuristički gradovi* / 13

Angela Fabris, *Spazi urbani ed eterotopie nel contesto mediterraneo* 14

Ernesto Di Renzo, "O si odia o si ama". *Le narrazioni letterarie della provincia italiana dall'età post-bellica ai tempi della surmodernità* / 15

11.15-11.30 Pausa caffè

11.30-13.45 Sessioni parallele

Aula per i seminari (Facoltà di Giurisprudenza)

Presiede: Ljiljana Banjanin

Monica Giachino, *Immagini di Venezia nella letteratura italiana del primo Novecento: D'Annunzio, i futuristi e oltre* / 16

Andrea Verri, *Le città invisibili in Cose d'Italia di Nino Savarese* / 17

Alberto Zava, *Riflessi e sfumature di Venezia, tra Paolo Maurensig ed Henry James* / 18

Ricciarda Ricorda, *La Palermo di Leonardo Sciascia* / 19

Giovanni Barracco, *Città della rêverie, del ricordo d'infanzia, del risarcimento: la città di Modena nell'opera di Antonio Delfini* / 20

Iulia Cosma, *Madre comune d'ogni popolo. L'immagine di Roma nella narrativa romena del Novecento* / 22

Katarina Melić, *L'image de Venise dans Venises de Paul Morand* / 23

Tamara Valčić Bulić, *La géographie littéraire de Michel Butor : l'Italie* / 24

Aula per le sedute (Facoltà di Giurisprudenza)

Presiede: Časlav Nikolić

Dejan Ajdačić, *Ljubav u Veneciji u slovenskoj prozi 20. veka* / 25

Jana Aleksić, *Trajanje i šljaka: Venecija u ogledalu srpskog pesništva XX veka* / 26

Svetlana Šeatović, *Venecija u savremenoj srpskoj književnosti* / 27

Ana Živković, Časlav Nikolić, *Rim u srpskoj književnosti: arheologija grada i istorijska dubina imaginacije* / 28

Vladan Bajčeta, *Komo Srđana Valjarevića između putopisnog i socijalnog romana* / 30

Dušan Živković, *Slike Alesandrije u romanu Baudolino Umberta Eka* / 32

Mirjana Sekulić, *Slika italijanskih gradova u ranim putopisima Migela de Unamuna* / 33

Marko M. Radulović, *Slike Novog Beograda i Venecije u romanu Bolji život Nikole Savića* / 34

14.00-16.00 Pausa pranzo

16.00-17.45 Aula per i seminari (Facoltà di Giurisprudenza)

Presiede: Alberto Zava

Cristiana Lardo, *Napoli-Milano e ritorno. La pietas e l'umorismo nella narrativa di Giuseppe Marotta* / 35

Vera Nigrisoli Wårnhjelm, *La città e la periferia nella letteratura gialla italiana* /37

Ljiljana Banjanin, *La letteratura di viaggio al femminile: lo sguardo della donna serba sulle città italiane del Novecento* /39

Zorana Kovačević, *Le città italiane nella letteratura di viaggio serba della prima metà del Novecento* /40

Danijela Janjić, *La città di Assisi in Amore in Toscana di Miloš Crnjanski* / 41

Danijela Đorović, *Siena che grida, Perugia che macella: antropomorfizzazione letteraria delle città italiane nel linguaggio figurato di Miloš Crnjanski* / 42

18.00-18.30 Chiusura convegno e saluto finale

РЕЗИМЕИ

*

RIASSUNTI

Футуристички градови

У тексту се разматра распон поетичких, естетичких и идеолошких ставова везаних за најважније градове у поетици и пракси италијанског футуризма: Милано, Трст, Ријеку, Напуљ, Рим, Венецију, Асмару. Градови представљају битно место у футуристичкој поетици и политици – савремена метропола као место индустријског и економског напретка на коме се сустичу врева, покрет, брзина и машинизам, оличење је животне будућности за разлику од древних италијанских градова који су статични и мртви, и које футуристи у крајњој линији желе да промене или разоре (пре свих то је Венеција, са музејима, библиотекама и академијама, коју футуристи желе да препоруде у индустријску и војну Венецију). Бочонијево дело „Уздизање града” („La città che sale”) тематизује изградњу Милана као најмодернијег италијанског града због географског положаја, динамичне индустријализације и протока различитих идеја. Ријека и Трст се јављају као битна места футуристичког активизма и иредентистичких настојања („Трст наша лепа пудријера”). У саопштењу се разматра битна улога Напуља и Рима у мапирању раних футуристичких наступа. Такође се истиче посебан положај модернистичког изгледа Асмаре у колонизованој Етиопији (Еритреји) као остварења футуристичке / фашистичке идеје ширења медитеранске Италије на источну Африку. Колоније у Африци показале су се као идеално место за експериментисање са радикалним урбанистичко-архитектонским идејама – зграде Фијатове сервисне станице Таљеро (пројектовао 1938. године футуриста Ђузепе Петаци), етиопске амбасадe са издуженим елиптичним обрисима, представљају примере архитектонских остварења футуристичке поетике брзине и покрета, опонашајући контуре авиона. Остварена футуристичка архитектонска утопија у Асмари стога представља један од најочитијих примера футуристичке конкретизације идеје града.

Spazi urbani ed eterotopie nel contesto mediterraneo

Il presente contributo intende analizzare alcune specificità del giallo italiano di ambientazione urbana. Il discorso prende le mosse da una serie di considerazioni geocritiche sugli spazi urbani riflessi in determinati contesti narrativi legati alla risoluzione di un mistero e/o alla ricostruzione di una verità che sembra essere sfuggente. In tal senso lo spazio urbano, nelle diverse articolazioni e nei molteplici aspetti che lo caratterizzano, diviene una forza attiva che dissemina tracce ed indizi concreti all'interno dei testi, influenzando sugli intrecci e sul reticolo di aspettative dei lettori. Si tratta dunque di una costruzione semiotica, ossia di uno spazio che, in funzione della sua distribuzione e raffigurazione, contribuisce in termini essenziali allo sviluppo di alcune specifiche dinamiche narrative.

Accanto alla dimensione geocritica si situa il discorso intorno alle eterotopie (sulla scia del saggio "Des espaces autres" di Micheal Foucault) intese quali spazi che – pur essendo connessi ad altri spazi – consentono di sospendere, neutralizzare o invertire l'insieme dei rapporti che li caratterizzano o che loro stessi attivano, all'interno di un approccio critico variegato e strettamente intrecciato allo spatial turn.

Il discorso intorno alla raffigurazione dello spazio urbano si situa nella città di Roma a partire dalla raffigurazione offerta da Tamara Lakhous in "Scontro di civiltà per un ascensore in Piazza Vittorio" (2006) e ad una serie di spazi che – all'interno di questo ed altri romanzi di ambientazione urbana – acquistano uno specifico significato eterotopico sia riguardo allo scioglimento dell'enigma, sia nei confronti dell'appartenenza multietnica dei soggetti coinvolti.

A partire dalla constatazione che le disamine intorno allo spazio urbano sono per loro natura complesse, parcellizzate e destinate a rifrangersi in molteplici alterità, il tentativo sarà quello di decostruire la mappa degli spazi urbani evocati in alcuni gialli italiani tenendo presente, da un lato, gli scenari in cui il tessuto narrativo si distribuisce – e dunque in ultima istanza il territorio inteso nelle sue specificità – e dall'altro, i miti epistemologici ad esso connessi. Si deve dunque considerare la natura fluida dello spazio urbano – anche in senso materiale – nel suo essere capace di riflettere le identità che si muovono al suo interno accanto alla sua natura osmotica in grado di accogliere – in forma non pacificata – soggetti e suggestioni provenienti da un Sud, inteso in ottica europea e mediterranea.

“O si odia o si ama”. Le narrazioni letterarie della provincia italiana dall’età post-bellica ai tempi della surmodernità

Nell’accezione comune, il termine “provincia” costituisce un iperonimo che ingloba tutte le città non-metropolitane di medie e piccole dimensioni. Città che incarnano un modello di vita conteso tra immobilismo e dinamicità, tradizione e innovazione, luogo “maledetto” da cui fuggire e meta ambita dove attuare nuove forme di appaesamento.

Un appaesamento che ha visto progressivamente modificare la fisionomia delle provincie da “trous insupportables” a luoghi del bel vivere e del bene stare sia con sé sia con gli altri.

In questa reinvenzione delle periferie, le città di provincia hanno saputo proporre nuove dimensioni di esistenza, nuovi modelli di leisure che si collegano ai concetti di autenticità, di identità, di olismo. Ne è comprova evidente la gastronomia d’autore che, distanziandosi sempre più spesso dalle metropoli e cavalcando l’immaginario della neo-ruralità, colloca le sue migliori offerte di creatività nei piccoli centri di provincia che finiscono, in tal modo, con il diventare i fideiussori della bontà, della libertà e del riscatto dalle logiche alienanti dei non-luoghi metropolitani.

L’obiettivo è quello di rintracciare, all’interno di un’ampia e ragionata produzione letteraria che spazia da Piovene a Soldati e da Buzzati a Piccolo, il filo rosso del ripensamento del “modello provincia” evidenziandone traiettorie, generi ed espressività narrative. Un filo rosso che parte da un agognato e condiviso bisogno di fuga in direzione dei grandi centri urbani con l’obiettivo di riscattarsi e crescere socialmente e che approda nell’attuale concetto di “restanza” che eroicizza e idealizza il rimanere in provincia quale scelta autonoma, controculturale e umanamente vincente.

Immagini di Venezia nella letteratura italiana del primo Novecento: D'Annunzio, i futuristi e oltre

Il saggio intende ricostruire le diverse, e spesso contrastanti o anche ambivalenti, immagini di Venezia nella letteratura del Primo Novecento, secondo una linea d'indagine che vuole ripercorrere e mettere a confronto l'esperienza artistica e biografica di D'Annunzio, gli iconoclasti proclamati futuristici e le loro realizzazioni nella scrittura, per arrivare alle rappresentazioni che la città lagunare trova in un poeta futurista *sui generis* quale Corrado Govoni.

All'inizio c'è ovviamente D'Annunzio e il suo lungo sodalizio con Venezia: da quando nell'autunno del 1894 vi giunse per la prima volta, approdando tra salve di cannone nel Bacino di San Marco a bordo della nave della Marina Militare «Barbarigo», e ne rimase, come testimoniano i biografi, letteralmente folgorato, fino agli anni trascorsi nella «casetta rossa» sul Canal Grande durante la Prima Guerra Mondiale, segnati tra l'altro dalla composizione del *Notturmo*. Nella consueta commistione dannunziana di arte e vita, Venezia trova nel corso degli anni e delle metamorfosi della scrittura ampi e frequenti spazi di rappresentazione, dal *Trionfo della morte*, al *Fuoco*, ai *Taccuini*, solo per citare qualche titolo. Il saggio si concentra principalmente sul *Fuoco* (1900), il «romanzo veneziano» che restituisce, con le ovvie ricadute simboliche, l'immagine di una Venezia che è nel contempo città di vita e di morte, di estenuazione e di rinascita.

Si passa quindi a prendere in considerazione le iperboliche e pro- vocatorie rappresentazioni futuriste, a partire ovviamente dal manifesto *Contro Venezia passatista* (1910) a firma Marinetti, Carrà, Boccioni, Russolo: dalla definizione, volontariamente o involontariamente ambigua, di «città putrescente; piaga magnifica del passato» alla dichiarazione d'intenti «affrettiamoci a colmare i piccoli canali puzzolenti con le macerie dei vecchi palazzi crollanti e lebbrosi».

Infine, si ripercorrono le immagini della città lagunare restituite in certi versi di Corrado Govoni, futurista dal pensiero divergente, come in *A Venezia elettrica*, che apre la silloge *Poesie elettriche* (1911).

Le città invisibili in *Cose d'Italia* di Nino Savarese

Il testo di Nino Savarese, scrittore rondista, e tra i più famosi del periodo fascista, raccoglie nel 1940 in volume degli scritti di viaggio prima apparsi nella «Gazzetta del popolo». Le città vi sono poco rappresentate e, quando lo sono (Venezia, Padova, Roma, Perugia, Chioggia, Urbino e altre), vi appaiono solo per alcuni loro aspetti e in una maniera tale da non farle sembrare città del '900. Si intende prendere in considerazione quali città sono rappresentate e come, e quali invece siano assenti. Manca significativamente Milano, città moderna, industriale e sede della moderna letteratura, prodotto dell'industria culturale nascente, che i rondisti rigettano. Si faranno risalire questi tratti dell'opera di Savarese al rifiuto tipicamente rondista della moderna civiltà industriale di massa, che include oltre alla cultura di massa anche le moderne città industriali con il lavoro organizzato e le masse organizzate.

Il nesso tra assenza della città moderna nel volume di Savarese e rifiuto della civiltà industriale sarà rinvenuto in un punto in particolare del testo, in cui espressamente si stigmatizza la moderna produzione industriale di oggetti, effettuata con macchinari, e più velocemente.

Si richiameranno a confronto scritti di Cardarelli, ma anche di alcuni scrittori più o meno coevi ma lontani, non necessariamente di letteratura di viaggio, per evidenziare vicinanza e differenze.

L'articolo intende offrire occasione di riflessione sul modo, nelle forme di un netto rifiuto, in cui una parte degli scrittori italiani si confrontarono con un tratto tipico del '900, la civiltà di massa e in particolare la sua città, in un momento di particolare interesse, una fase ancora iniziale di tali processi che si svilupperanno a pieno nella seconda metà del secolo.

Riflessi e sfumature di Venezia, tra Paolo Maurensig ed Henry James

Con un nucleo narrativo determinato dalla commistione di letteratura e pittura – tra la figura e i testi di Henry James e il celebre dipinto del pittore di Castelfranco Veneto – *La tempesta. Il mistero di Giorgione*, romanzo di Paolo Maurensig del 2009, concentra la propria attenzione sull'ossessione dello scrittore americano per la tela conservata presso le Gallerie dell'Accademia di Venezia, che fa da sfondo alla realizzazione de *Il carteggio Aspern*. Un giovane scrittore, il protagonista del romanzo, ripercorre idealmente le vicende del critico letterario statunitense che nel racconto di Henry James è alla ricerca delle carte del poeta Jeffrey Aspern e, tornato nella città lagunare per preparare la riduzione cinematografica del testo jamesiano, si mette anch'egli alla ricerca di un taccuino e di alcuni fogli che comporrebbero un racconto inedito dello stesso James sul mistero del celebre dipinto giorgionesco. Una doppia indagine, del protagonista alla ricerca delle carte di James e di James sulla scia dell'enigma della *Tempesta*, che svela la doppia dimensione di Venezia, quinta comune alle due linee narrative, una ottocentesca e una contemporanea, città che nel romanzo di Maurensig interpreta il duplice ruolo di sfondo e di elemento attivo nello svolgimento delle vicende. Una città che per la sua particolare conformazione si presenta uguale a se stessa nel tempo, ma che cambia continuamente rispecchiando dinamica le sensazioni e le emozioni dei personaggi, rivelando fin dalle righe incipitarie dei due capitoli principali quel tratto di irresistibile, quasi magica, attrazione che obbliga chiunque la incontri a ritornarvi: con «Tornavo a Venezia» si apre il capitolo del racconto del protagonista, che di lì a poco indagherà sulle carte jamesiane; con «Tutte le volte che tornavo a Venezia» inizia il misterioso testo di Henry James ricostruito dal protagonista che, con un salto temporale letterario e finzionale, trasporta la vicenda in quella Venezia del passato che conferma, nella sua sostanziale incisività e suggestione, la propria immutabile funzione di vero e proprio personaggio del romanzo.

La Palermo di Leonardo Sciascia

Le radici della produzione letteraria di Leonardo Sciascia (1921-1989) affondano saldamente nella sua terra d'origine, la Sicilia, ma lo scrittore ha sempre dimostrato, nel contempo, di saper partire dalla base della sua isola per giungere a temi universali.

La sua geografia sentimentale ne tocca varie dimensioni, da Racalmuto, non distante da Agrigento, dove è nato e nei cui dintorni, nella casa di campagna in contrada Noce, ha passato tutte le estati della sua vita e scritto le sue opere, alla "piccola Atene", Caltanissetta, dove si è formato, alla capitale, Palermo, dove ha vissuto per molti anni, intessendo con la città un rapporto complesso, tra amore e prese di distanza.

In particolare, si approfondisce l'analisi sull'articolarsi di tale rapporto sia nei romanzi che nella produzione saggistica: per il primo ambito, la città è l'imprescindibile sfondo del *Consiglio d'Egitto*, il romanzo storico del 1963, che rivive i fasti della capitale in una fase speciale della sua storia, quel Settecento riformatore che ha fatto sognare agli intellettuali la possibilità di una rivoluzione.

Di grande interesse anche le pagine che lo scrittore dedica a Palermo nella produzione saggistica, ad esempio *Palermo felicissima* in *Cruciverba* (Einaudi 1983), in cui appare impegnato a interpretare i caratteri di una città che, a suo parere, a sua volta «rappresenta la scena di una città», prospettando anche immagini fornite da altri autori, tra cui l'amato Vitaliano Brancati.

Città della *rêverie*, del ricordo d'infanzia, del risarcimento: la città di Modena nell'opera di Antonio Delfini

Rivalutata negli anni, grazie anche all'interpretazione di Garboli e Bompiani, e tuttavia ancora in ombra rispetto a quella di altri contemporanei, l'opera di Antonio Delfini (1907-1963) viene spesso affiancata alla prosa di Savinio, Landolfi, Buzzati e dei narratori di area fiorentina e solariana degli anni Trenta (Loria, Morovich), per la poetica vagamente fantastica, lo stile onirico e quasi surrealista, il tema del sogno, della *rêverie* e del ricordo d'infanzia.

Modena, città natale dello scrittore, è un motivo conduttore e una presenza costante e determinante della sua narrativa, dagli esordi di *Ritorno in città* (1931), vicini al clima della prosa d'arte degli anni Venti, ai racconti de *Il ricordo della Basca* (1938), alla *Introduzione ai Racconti* (1956), fino alle prove di *Modena 1831. Città della "Chartreuse"* (1962) e al racconto-romanzo incompiuto *Il 10 giugno 1918* (1963, postumo). La narrativa di Delfini prende forma a partire dalla mescolanza del ricordo autobiografico – di un originario, duro, nòcciolo autobiografico – con una vena narrativa fantasiosa e immaginifica, dando così vita a una letteratura malinconica, sospesa tra ricordo e invenzione letteraria, nostalgia e fantasticheria, racconto concreto e slittamento onirico. In questa ottica, la città di Modena è il centro di gravità dei suoi racconti, un centro che cambia, nel tempo, di segno, lungo la parabola esistenziale e letteraria del suo autore.

Modena, che nelle prime prove è città quasi lunare, nebbiosa e dai contorni sfuggenti, ed in quelle mature del *Ricordo della Basca* è abitata da un inesauribile repertorio di figure bizzarre, malinconiche e misteriose, vagabonde e millantatrici, che obliquamente rimandano a una realtà italiana, sonnolenta e assopita, ironica metafora di un paese impantanato nella noia e nell'accidia fasciste, nell'ultima fase della parabola di Delfini diventa il fulcro di una doppia operazione, di risarcimento, in sede letteraria, per uno scacco subito dalla vita, con *Modena 1831. Città della Chartreuse* (1962) e di recupero memoriale, con *Il 10 giugno 1918* (1963).

Alla Modena sognata e risognata dal giovane Delfini, e alla città concreta e al tempo stesso fantastica del *Ricordo della Basca*, seguirà una città *riconquistata*, con un'operazione di filologia fantastica, con cui Delfini le *riconsegna* quella Certosa *ingiustamente* ricreata a Parma da Stendhal, ed infine una città rievocata, con partecipazione e pietà, da uno scrittore-orfano che, sul finire della sua vita, si confronta con il padre morto e con la crudeltà del mondo, attraverso un racconto d'infanzia che si fa, per la sua tersa chiarezza, chiave di interpretazione della sua opera intera.

In questo contributo, si proverà a evidenziare la continuità della narrativa di Delfini, attraverso la costante della città di Modena, che attraversa, di volta in volta come città del sogno e della fantasticheria, del risarcimento esistenziale e del recupero memoriale, tutta la parabola della sua opera, di fatto costituendosi, insieme al nucleo autobiografico della sua poetica, come suo imprescindibile cardine narrativo.

Madre comune d'ogni popolo. L'immagine di Roma nella narrativa romena del Novecento

A partire dal Seicento, grazie all'operato di due cronisti moldavi Grigore Ureche e Miron Costin, vengono scoperte le origini latine del popolo moldavo, sintetizzate nel detto „de la Rîm ne tragem” [discendiamo da Roma]. Il mito della Città Eterna fa in questo modo il suo ingresso nella cultura romena. Verso la fine del Settecento e la prima metà dell'Ottocento, le élites intellettuali dei Principati e della Transilvania scoprono l'Occidente grazie ai viaggi di piacere e di studio e riaffermano quanto sostenuto già da Ureche e Costin, avviando così un processo di orientamento politico e culturale verso l'Occidente romanzo che portò alla nascita della lingua letteraria romena moderna. Questo è a grandi linee il contesto storico in cui si innesca la passione per l'Italia di alcuni intellettuali romeni, concretizzatasi anche a livello letterario con la pubblicazione di racconti di viaggio, liriche o romanzi ambientati nella penisola italiana. Nel periodo interbellico i rapporti tra la Romania e l'Italia furono molto stretti, per ragioni di tipo politico, con conseguente incremento degli scambi culturali, mentre dopo la seconda guerra mondiale si registrò un calo d'interesse per l'Italia, anche se non mancarono gli scambi con importanti intellettuali italiani di simpatie comuniste. A partire dalla rivoluzione dell'89, l'Italia diventa per i romeni terra di immigrazione e meta di viaggi. Il presente contributo intende essere di tipo sia bibliografico che analitico, più esattamente prevede la realizzazione di un indice della narrativa romena in cui compaiano riferimenti a Roma, a cui si appaia un'analisi del materiale condotta da una prospettiva pluridisciplinare: letteraria, storica, culturale. Lo scopo sarebbe, oltre a quello più evidente di tracciare una mappa della presenza della città eterna nella narrativa romena del Novecento, di identificare, per quanto possibile, l'esistenza di determinate tendenze nella rappresentazione di questa nella letteratura romena, con successiva individuazione delle motivazioni sottese a tali raffigurazioni.

L'image de Venise dans *Venises* de Paul Morand

Venise est une ville qui a marqué l'histoire culturelle, économique et politique de l'Europe. Elle a incarné et incarne aujourd'hui encore l'esprit de l'échange et de la rencontre de cultures et de civilisations différentes et qui représente le point de rencontre entre l'Occident et l'Orient, entre l'Europe et l'Asie et enfin entre le Nord et le Sud. Sa singularité et son originalité ont marqué bien des écrivains et des artistes. Les résultats de ces rencontres sont de nombreuses et surprenantes productions artistiques et littéraires sur Venise. En particulier, la rencontre entre un écrivain et la ville de Venise donne comme résultat une formidable production littéraire comme il en est le cas dans l'œuvre à l'étude, *Venises* de Paul Morand. Ce livre publié en 1971 guide le lecteur à travers le labyrinthe de Venise et celui de la vie de l'auteur. Morand reconstitue sa vie dans et autour de la ville de Venise. Entrecroisant l'autobiographie et les récits de voyage, Morand entreprend un dialogue entre la ville et soi qui dure quelques décennies, d'où le titre au pluriel *Venises*. En effet, Morand a effectué de nombreux voyages à Venise, depuis le premier en 1908 jusqu'au dernier en 1970. Ce sont des récits de ses séjours, des anecdotes, des rencontres, et le titre au pluriel reflète non seulement la multiplicité des voyages, mais bien la variété de ses expériences à Venise. Ce texte publié tard dans la vie de Morand apparaît comme le bilan d'un homme brillant qui fut et diplomate et écrivain et l'on essaiera de voir comment ce texte présente un trait d'union entre les multiples voyages à Venise et la biographie de Morand. La relation entre le sujet autobiographique et la ville est dialogique, Morand se retirant à certains points comme interlocuteur et permettant à Venise de parler pour lui : « Je veux en avoir le cœur net ; j'ai un peu trop de goût pour moi, j'ai donc pris Venise comme confidente ; elle répondra à ma place. » Ce texte serait le portrait d'un homme à la fin de sa vie dont la ville est devenu la confidente de tous ses états d'âme et de son parcours existentiel. Il s'agira de voir et de mettre en relief le rôle de la ville de Venise dans l'œuvre de Paul Morand, *Venises*.

La géographie littéraire de Michel Butor : l'Italie

Michel Butor (1926-2016), écrivain, essayiste, critique d'art, critique littéraire, vécut longtemps à proximité de l'Italie: à Nice, puis à Genève, enfin en Haute-Savoie. Il fut en même temps un grand voyageur: des États-Unis au Japon, de l'Égypte jusqu'en Russie et Éthiopie, il parcourut inlassablement le monde. À en juger par ses oeuvres, une de ses destinations de prédilection fut l'Italie où il séjourna à plusieurs reprises. Si dans son premier roman, *Passage de Milan* (1954) l'Italie ne figure pratiquement que dans le titre, dans le roman suivant, *La Modification* (1957), le protagoniste qui se trouve dans un train entre Paris et Rome, est complètement plongé dans ses pensées, ses rêves et ses souvenirs; à travers eux, il revit sa relation amoureuse. Cependant, la présence de Rome "la lumineuse" où cette relation s'était nouée, devient véritablement obsédante, à tel point que l'image de la femme et celle de la ville se confondent comme par un effet de métonymie. Et cela même si au fond la ville garde son "épaisseur culturelle et historique" et devient à son tour véritable protagoniste du roman. Les villes italiennes apparaissent également dans la prose butorienne non fictionnelle: dans le premier tome d'une série de livres d'essais intitulée *Génie du lieu* (1958), Butor évoque certaines villes de l'Italie du Nord (Mantoue, Ferrare, Milan, Florence). Enfin, il consacre à Venise deux de ses écrits: *La Description de San Marco* (1963), une sorte de poème en prose en dépit de son titre mimétique, puis, à la toute fin de sa vie, un récit-scénario intitulé *Chevalier morose* (de publication posthume, en 2017), où la ville de Venise devient elle-même personnage, tout autant que la ville de Rome dans *La Modification*. Il s'avère que dans tous ces écrits Butor ne cesse d'explorer le passé des civilisations méditerranéennes tout en se livrant à une véritable "topophilie" urbaine. C'est à la recherche de cette tension entre le mimétique (géographique et historique) d'une part et l'expression du personnel et de l'intime (aussi bien celui des protagonistes que de l'auteur lui-même) de l'autre dans la représentation des villes italiennes que nous consacrerons notre analyse.

Љубав у Венецији у словенској прози 20. века

Писци у прозним описима љубави се на неједнак начин одnose према просторима који приказују као амбијент љубави, неки градови и простори у природи имају повлашћенији статус, а неки, по избору писаца мање прилике опису осећања и љубавних догодовштина. Писци су вековима градили и утврђивали представе о Венецији као граду раскоши и великих страсти. Љубав у књижевности памти разблудне карневале, љубавнике попут Казанове, али и теме које су се прошириле књижевна дела попут приповетке Томаса Мана „Смрт у Венецији” у којој се тема љубави и смрти додирују. И словенске књижевности 20. века следиле су неке од често коришћених мотива у приказима љубави у граду Светога Марка. У тексту се анализирају приповетке и романи петнаестак писаца 20. века – Украјинаца (Наталке Сњаданко, Јурија Андруховича, Јурија Косача), Руса (Дине Рубине), Хрвата (Ђуре Фериха), Срба (Александра Гаталице, Милорада Павића, Милете Продановића, Драгана Великића, Петра Милошевића, Сање Домазет), Пољака (Славомира Мрожека), Чеха (Виктора Фишла). Аутор тражи одговор на питање како се тема љубави и страсти реализује у текстовима словенских писаца, на који начин су вечне теме љубави оваплоћене на венецијанским трговима и каналима, у салонима минулих времена и местима данашњих туристичких ходочашћа. Узрасно или социјално асиметрична, настрана, плаћена, страсна и опасна љубав биће посматране са становишта вечите теме привлачења супротности и венецијанских простора.

Трајање и шљака: Венеција у огледалу српског песништва XX века

Венеција, као италијански град и једна од најпознатијих туристичких дестинација у свету, а потом и као духовни и материјални посредник сазнања о богатству, моћи и утицају некадашње Млетачке републике на светској историјској позорници, непресушна је инспирација многим уметницима и књижевницима. Међутим, поред културноисторијских слојева и трагова, препознатљивих у венецијанској световној и сакралној архитектури и уметности, овај град необичног географског положаја код осетљивих посетилаца или привремених житеља покреће занимљиве контемплације о проблемима пролазности, љубави, смрти, смисла, трансценденције. Као таква, *Serenissima* је током XIX и XX века била не само књижевни мотив, већ и јунак, хронотоп, а надасве троп за изражавање унутрашњих расположења меланхоличних стваралачких духова. Истовремено, различите културолошке представе, позиције и хабитуси стваралаца, како у дијахроној, тако и у синхроној равни, начинили су од литерарне Венеције поливалентну културну семантему. Са друге стране, апартне ауторске поетике, али и смена поетичких парадигми током XX века, условиле су и промену приступа назначеном топосу, следствено томе, и померања тематско-мотивског фокуса, па и начина обликовања, односно формално-стилских решења. То је резултирало и преображајима песничког имага или лика саме Венеције. Зато ће наш прегледни рад бити усмерен на систематизацију, потом и анализу таквих преображаја, као и на испитивање аналогија између песничког и културолошког имага Венеције у модерном и савременом српском песништву, са освртом на релевантне прозне радове.

Venecija u savremenoj srpskoj književnosti

U radu će biti predstavljeni oblici interpolacije Venecije kao kulturološkog i istorijskog fenomena u savremenoj srpskoj književnosti. Nova percepcija Venecije pojavljuje se u poeziji Ivana V. Lalića od osamdesetih godina prošlog veka kao istorijska reminiscencija sa dalekim odjecima vizantijske kulture. Od kraja 20. veka Vladimir Pištalo u bildungsromanu *Venecija*, a Sanja Domazet u romanu *Acqa alta* donose savremenu sliku Venecije kao sećanja na socijalističko doba, ali i kompleksnu sliku koja je deo najdubljeg istorijskog sećanja vezanog za istoriju Južnih Slovena. U radu će biti primenjena metodologija geopoetičkih istraživanja uticaja Venecije kao kompleksne istorijske, kulturološke i književne činjenice u razvoju srpske književnosti. Sa tog književnoistorijskog i kulturološkog stanovišta tumačimo i poetičke oblike kojima se Venecija ugrađuje u savremenu srpsku poeziju i prozu. Posebno uporište za analizu fenomena Venecije u poeziji Ivana V. Lalića i modernističko viđenje obeleženo socijalističkim nasleđem u Pištalovom romanu vidimo u komparativnom tumačenju dva različita modaliteta koji su određeni dubljim istorijskim artefaktima ili savremenijim utiskom vezanim za doživljaj Venecije iz perioda titoističke Jugoslavije u kojoj je to bilo izletišta i mesto za skok u umetnost, kupovinu i najbolju kafu u Evropi. Ova dva modela predstavljanja Venecije u Lalićevom i Pištalovom delu su drugačija vidjenja Venecije prožeta drugačijim nivoom istorijskog pamćenja i društvenih konotacija. U tumačenju se oslanjamo na novije geofilozofske stavove o Evropi i Mediteranu Masima Kačarija i Katerine Reste. Posebno mesto u ovim analizama pruža slika Mediterana kao starog centra u koji se vraćamo sa Atlantskog okeana gde je izgubljena prvobina pozicija evropocentrične kulture. Uz imago-loški i poetički pristup koji su vezani za simboliku prostora Venecija će biti u savremenoj srpskoj književnosti predstavljena kao mesto susreta kultura, istorije i kontradikcija oslonjenih na bogato nasleđe naroda i država koji su opstajali i u ratnim i mirnodopskim vremenima.

Рим у српској књижевности: археологија града и историјска дубина имагинације

У овом истраживању настојаћемо да осветлимо археографску топологију у имагинативној структури Рима какву успостављају путопис Љубомира Ненадовића *Писма из Италије* (1881) и полижанровска књига Милоша Црњанског *Код Хиперборејаца* (1966). Посредством, пре свега, феноменолошке методологије испитаћемо како се историјски садржаји (храмови, споменици, кипови, пијаци, чесме, стене и сл.) наративно динамизују – како се уписује и продубљује њихово евокативно значење и како се они раслојавају и преодељују у пољу модерног урбанитета и у модерном поетичком контексту. У *Писмима из Италије* фигура Рима открива се као амбивалентна просторност, у којој је неутрална перцепција, објективно посматрање превладано башларовски схваћеним сањарењем. Реч је, наиме, о еминентно књижевној епистемологији: о посматрању и сазнању града помоћу сањарења. Означитељи старине у Ненадовићевој визији Рима легитимишу ову визију као ониричку археографију: локуси старог Рима постају симболични и динамични, јер, гледајући их, приповедач осећа као да свет изнова настаје. Код Ненадовића је Рим сагледан не само као легендарни топос већ и као град у настајању, а овај модернистички импулс Црњански снажно разрађује у визији великог града, богате историје и културе, коме, пред Други светски рат, прети уништење. Локуси старог Рима уграђени у топологију модерног Рима имају најмање два приповедна смисла: с једне стране, откривају материјалну културу старих градова у огледалу на њиховој основи насталог модерног града, који се концентрише око фигура древног као око својих утемељујућих означитеља, као око својих симболичких оса, али, с друге стране, показују како су баш та дубина урбане меморије, та космофikatorска снага темеља града, та древност као основа поретка и брана пред хаосом, та будна старина као концентрат памћења изложени силама деконституције, нестајања. Град у књижевности 20. века позорница је одсудних решења за модерног субјекта, егзистенцијално драматичних и онтолошки

обавезујућих. Стари Рим откривен у мрежи модерног Рима, какав виде Ненадовић и Црњански, означитељ је и историје хуманитета, која у 20. веку упознаје своје границе, искуства преврата и оно друго хуманитета, са чијег руба, као са руба бића, и ми данас, као његови ефекти, проговарамо о онтолошки децентрајућем динамизму урбаног. Љубомир Ненадовић и Милош Црњански нису савременици, али баш зато њихове књиге о Италији и Риму продубљују историјску димензију овог истраживања: фигуре старог Рима у структури модерног Рима још се деликатније пресијавају када се о њима мисли са осећањем дубине књижевне историје у којој су се, поетички разнолико, фигуре овог града и структура овог града приказале. Разлика између прошлог и савременог у Ненадовићевој оптици Рима уклапа се у оптику Црњанског, само што је у визији Црњанског и то што је Ненадовићу у егзистенцији било савремено, као и модалитет Ненадовићевог књижевног говора, већ једна старина. Рим тако постаје више од представе града: то је структура у којој се кроз слојеве урбаног откривају различити дискурси, различити поступци и различите имагинације. Открива се, дакле, динамика симболизације, према којој говорити о вишедимензионалној природи Рима подједнако значи и говорити о природи српске књижевности. Рим је и њен велики град.

Комо Срђана Ваљаревића између путописног и социјалног романа

Роман *Комо* Срђана Ваљаревића тематизује једномјесечни боравак неименованог јунака, истовремено и наратора, у италијанском градићу Белађо поткрај деведесетих година XX вијека. Обликован као путописни роман, са израженом социјалном тематиком, *Комо* представља вишетруко занимљиво прозно дјело у контексту српске књижевности на прелазу XX у XXI вијек. Обухватајући широк тематски распон од сублимне еротике и особене неонакреонтике до дискретне, пригушене метафизике, а све то на удаљеном фону историје која различито одјекује на географским просторима јунаковог поријекла и његовог тренутног боравка, Ваљаревић је исписао лирски роман чија слојевитост и умјетничка успјелост представљају херменеутички изазов. Задатак је испитати на који начин промјена геокултурног амбијента утиче на слику свијета посредовану приповједачевом визуром, затим наративне технике којима је дјело уобличено и, најзад, значењска исходишта интерперсоналних релација протагониста романа. Хронотоп *Кома* је својеврсна метафора непролазне друштвене раслојености: вила „Сербелони” у којој бораве стипендисти Рокфелерове фондације уздиже се над приобалним мјесташцем гдје живи такозвани „обичан свијет”. Стицајем неочекиваних околности залутао међу „научне туристе” и блазиране умјетнике, главни јунак романа силази у локалне барове и упознаје старосједеоце у вјечним улогама сваке провинције – помирене за једноличним током свакодневице, или, пак, испуњене жудњом за животом изван свог скученог завичаја. Отварајући пут мјештанима ка одувјек недоступном посједутик изнад њиховог родног мјеста, одакле могу да сагледају родни крај из неслућене визуре, Ваљаревићев јунак се указује као архетипски дошљак, странац привилегован могућношћу нарушавања окамењеног кодекса средине. Несвакидашњи амбијент у којем се на најразличитијим основама сродности сусреће са припадницима обје друштвене сфере, доводе и до његовог унутрашњег преображаја, посредованог аутентично умјетнички преобликованим мит-

ским симболима, на које ће у раду бити указано. Овај непретенциозни путописни роман, обиљежен знатном социјалном нијансом, а пропуштен кроз филтер снажне архетипске имагинације, домашио је високу семантичку слојевитост и умјетничку вриједност, због чега заслужује до сада изосталу темељнију аналитичку пажњу.

Слике Алесандрије у роману *Баудолино* Умберта Ека

У раду се анализирају слике Алесандрије (итал. Alessandria) у роману *Баудолино* Умберта Ека, од њеног оснивања (1168. године, пошто је назив града првобитно био Civitas Nova а затим Cesaria, да би коначно име град добио по папи Александру III и тако обликовао свој друштвено-политички и културни идентитет), стратешког значаја, улоге у савезима, али и борбама италијанских градова, као и сложености њихових односа према владарском ауторитету Фридриха Барбаросе, до синтезе историјског наслеђа Алесандрије и њене позиције у италијанској култури. У свим наведеним аспектима, проучаваће се односи између историјских података и Ековог обликовања романеског света, посредством постмодернистичких принципа историографске метафикције.

Наиме, док су у проучавањима италијанске културе градови попут Рима, Милана, Венеције, Фиренце, Ђенове итд. истицани као носиоци италијанског идентитета, у широј академској јавности, као и у ужим научним круговима, запостављена су проучавања историјских перспектива и књижевно-уметничких слика градова попут Алесандрије, не само као пресудног топоса биографије и стваралаштва Умберта Ека, већ и као важног чиниоца у расветљавањима односа историјског развоја и савремених одлика Северне Италије.

У плурализму временских перспектива од друге половине 12. до почетка 13. века, посредством споја историје и легенди, у сликама грађења, рушења и обнављања Алесандрије – од приказа кључних историјских догађаја до сцена свакодневице, као и интерференције са фантастичним мотивима (који престављају изразе веровања и уопште, начине размишљања житеља града), Еко је у *Баудолину* свестраније приказао дух времена од сужених историографских перспектива (контролисаних од стране владајућих идеологија и концентрисаних на селективне, догматске описе историјских догађаја). Еко је, дакле, у постмодернистичким модусима креирања слика Алесандрије, оправдао и осавременио Аристотелову идеју надмоћи поезије над историографијом.

Слика италијанских градова у раним путописима Мигела де Унамуна

Следећи принципе имагологије, у раду анализирамо путописе представника шпанске Генерације 1898 Мигела де Унамуна о Италији. Унамуно је у Италију први пут путовао 1889, а рукопис бележака о путовању био је изгубљен те пронађен и објављен тек 2017. године. У раду ћемо настојати да одредимо место ових путописа у укупној Унамуновој поезици, будући да се у њима већ јављају типичан Унамунов став контрадикторности, као и теме пролазности која ће се касније развити у изражавање жеље за бесмртношћу.

Посебан осврт направимо на типичне путописне поступке поређења свог и другог, у којима се изграђује слика идентитета посећених градова, као и културни пртљак са којим млади писац полази на путовање, те стереотипе које потврђује или ревидира у свом искуству. Италијанске градове Унамуно је посматрао очима заљубљеног човека, који најпосле наводи да се Италија може спознати само из перспективе заљубљене особе. Специфичан однос према различитим посећеним градовима показује нам и Унамунова тврдња да након путовања са собом носи Рим у глави, Напуљ у очима, а Фиренцу у срцу.

Упоређивањем са новинским чланцима из 1917. када Унамуно по други пут путује у Италију као извештач са ратних фронтова, показаћемо како се мењала првобитна слика Италије, те који су нови елементи истакнути у њеном сагледавању. Сliku Италије поново чини спој природе, пејзажа, уметности и историје, међутим, утисци се мењају. Милано, на пример, који аутор посећује по други пут, изазива тугу са витражима Дуома скинутим ради заштите током рата. Рута коју је прешао аутор на овом другом путовању делимично је измењена, међутим, дивљење према италијанским пејзажима не посустаје, као ни поштовање које је аутор осећао према италијанској борби за слободу. Текстови објављени као резултат путовања 1917. године показују да аутор, описујући Италију, заправо указује на то да Италија треба да буде узор за његову домовину, иако Шпанија није била у могућности да то заиста и учини, како је са жаљењем закључио.

Slike Novog Beograda i Venecije u romanu *Bolji život* Nikole Savića

U radu će se analizirati roman *Bolji život* (*Vita migliore*) Nikole Savića, italijanskog pisca, srpskog porekla. Iako je reč o delu koje je prvobitno objavljeno na italijanskom jeziku, pisanom za italijansku publiku (Nikola Savić pobednik je rijalitija „Masterpiece”, književnog takmičenja u kome je učestvovalo 5000 pisaca-debitanata), radnja romana smeštena je u Beograd sa kraja 80-ih i početka 90-ih gde prati odrastanje glavnog junaka: njegov život u Bloku 62, preseljenje sa roditeljima u mirnu provinciju Venecije i povratak na Novi Beograd tokom raspusta.

Primenjujući neka od dostignuća proučavanja urbanih prostora u literaturi, posebno uvida da urbani prostori nisu neutralni dekor u kome se odvija istorija već aktivni činilac u nastajanju junaka romana, u radu će se istražiti odnos Novog Beograda i Venecije iz perspektive tinejdžera i migranta sa početka devedesetih godina. Gradski prostor se u Savićevom romanu javlja ambivalentno. On je, sa jedne strane, reprezent socijalnog statusa, određene klase koja se menja i napokon dekonstruiše, dok je, sa druge, konstitutivni element formiranja identiteta glavnog junaka. Savić priču o odrastanju smešta u širi društveni i politički kontekst, pokazujući kako se jedan grad transformiše prešavši put od zalazećeg sjaja građanske kulture osamdesetih godina do mračnih, ratnih devedesetih. Za razliku od ostalih likova romana koji Italiju i Veneciju doživljavaju kao prostor visoke mode, kulture i uopšte „boljeg života”, glavni junak doživljava Novi Beograd kao dom, a svoju čežnju vezuje za urbana prostranstva blokova. Međutim, povratak u Beograd za letnji raspust trenutak je u kome glavni junak romana zapravo ostaje bez svog doma jer ono što vezuje za mesto svog odrastanja postoji još samo u njegovom sećanju. Ukoliko Novi Beograd predstavlja početnu tačku, ispunjenu sećanjima, simbolima i smislom, Venecija je sa druge strane ispražnjen prostor, oblikovan iskustvom provincije, ušuškanim životom srednje klase, i stranosti, odnosno nepripadanja. Glavni junak romana još uvek nije spreman da prihvati da je Italija njegov novi dom. Ovo je tačka u kojoj se ovaj roman odvaja od jednog toka srpske književnosti 20. veka u kome je Venecija viđena pre svega kao bogati kulturno-umetnički simbol: kod Savića je reč o prostoru svakodnevnog življenja, sagledanom iz perspektive migranta i tinejdžera.

Napoli-Milano e ritorno. La *pietas* e l'umorismo nella narrativa di Giuseppe Marotta

Giuseppe Marotta (1902-1963) è uno scrittore italiano oggi piuttosto dimenticato. Ha scritto romanzi ambientati a Napoli (i più famosi sono *Loro di Napoli* e *Gli alunni del sole*) e romanzi ambientati a Milano (come *A Milano non fa freddo* o *Le milanesi*).

Nato a Napoli, ben presto si trasferisce a Milano per collaborare con testate giornalistiche e riviste letterarie e diventa redattore al «Corriere della sera». Torna spesso a Napoli dalla famiglia: Giuseppe Marotta ha diviso la sua vita tra le due città, guardando l'una dall'altra. Quando è a Milano scrive di Napoli, e viceversa. Entrambe le città nella sua narrativa sono città mediterranee, così come entrambe sono lette come moderne metropoli. Uno gioco di rispecchiamento che va ben oltre gli stereotipi, anzi, teso a scardinare i luoghi comuni su una patria e sull'altra.

Nei suoi romanzi e nei suoi racconti Marotta ha raccontato e gli italiani – napoletani e milanesi, senza differenze pregiudiziali – e soprattutto le italiane del Novecento. Sempre all'insegna dell'umorismo – che talora sfiora la comicità –, le sue opere sono sempre pervase da un senso di affetto, di *pietas*, che include lo sguardo verso le sue città e i suoi personaggi.

Si tratta di una narrativa che parla della sua contemporaneità ma che affonda le sue radici nell'essenza stessa della letteratura, come dimostrano bene i suoi romanzi *Gli alunni del sole* e *Gli alunni del tempo*: la *Teogonia* di Esiodo e i capolavori omerici ricontestualizzati a Napoli.

La sua, insomma, è una narrativa caratterizzata dal senso dell'accoglienza e della condivisione, che potrebbe benissimo parlare all'oggi, con un linguaggio estremamente contemporaneo, scandito da un suo ritmo unico.

Scrivo di lui il suo amico e collega Dino Buzzati: « Spesso Marotta viene considerato come un tipico scrittore napoletano. Io trovo che è sbagliato. Di Napoli Marotta ha l'umanità, la capacità di leggere nei cuori, la carica fortissima di vita, l'indulgente concezione filosofica del mondo. Ma quello che scrive non è napoletano. Anzi. Forse la maggio-

re scoperta di Marotta è stata proprio quella di innestare uno spirito tipicamente nordico nel mondo mediterraneo di ricreare le saghe del sud in stile quasi dickensiano. La sua non è una Milano vista con gli occhi meridionali. È la Milano che conoscono anche i vecchi milanesi. Un'interpretazione autentica, voglio dire, non provinciale. Ed è qui il senso di verità».

C'è un frantendimento critico, però, che pesa: essendo simpaticissimo, affascinante, istrione, fisicamente ingombrante, Marotta è ricordato da (pochi) critici più come uomo che come scrittore.

Proveremo nel saggio a far spostare (un poco) la sua figura totalizzante dalla traiettoria dei raggi solari, in modo che l'ombra, ingiustamente calata sulla sua opera, receda. Proveremo a fare in modo che quel sole milanese e napoletano, tante volte celebrato da Marotta, torni a illuminare i suoi romanzi e i suoi racconti.

La città e la periferia nella letteratura gialla italiana

Nella seconda metà del XIX secolo, con lo sviluppo dell'industrializzazione, che richiedeva sempre più manodopera, avvengono importanti mutamenti sociali. Le manifatture e le fabbriche, con il miraggio di un posto di lavoro e di un salario sicuro, attirano masse di disoccupati dalla campagna o dai piccoli centri verso le grandi città. Ecco quindi il nascere incontrollato di baraccopoli, di periferie-dormitorio, e, con esse, dell'anonimato, di convivenze dovute al sovraffollamento, di povertà economica e morale, tutti fattori sociali che facilmente sfociano nella criminalità.

È quindi da questo connubio tra l'inurbamento, con i timori per i problemi sociali che esso comporta, e il periodo del Positivismo, con una fede incrollabile nella tecnica e nello sviluppo della civiltà, che si afferma un nuovo genere letterario di consumo: quello del racconto poliziesco. Il genere unisce, infatti, il gusto del mistero, del macabro, del gotico, ereditati dai feuilleton e dalla cronaca giudiziaria, con la fiducia positivista nel ragionamento razionale, nei nuovi metodi scientifici di indagine che infallibilmente porteranno alla giusta punizione del colpevole.

L'espansione caotica della città e i suoi attriti sociali sono, pertanto, non solo alla base della nascita di questo genere, ma anche lo spazio privilegiato in cui si svolgono i romanzi gialli.

Proprio per questo motivo il genere poliziesco ben si adatta allo studio delle rappresentazioni urbane nella letteratura del Novecento italiana ed estera. Inoltre, la particolarità precipua del giallo italiano è quella di avere un carattere fortemente locale tanto da poter affermare che quasi ogni città della penisola vanta un suo investigatore e che sia stata rappresentata letterariamente in questo genere di consumo.

Scopo del saggio sarà, quindi, non potendo illustrare una realtà urbana così variegata come quella italiana, quello di esaminare la visione di due città del nord, Milano e Bologna, in una serie scelta di romanzi gialli del secolo scorso. L'analisi delle opere non si limiterà a rilevare le differenze geografiche e antropiche delle due città italiane, ma anche le differenze diacroniche allo scopo di evidenziare l'evoluzione dei grandi

centri abitati nel corso dei diversi decenni. Per questo motivo si passerà dalla descrizione della Milano degli anni Trenta di A. De Angelis a quella degli anni Sessanta di G. Scerbanenco, mentre per Bologna si esamineranno gli anni a cavallo tra la caduta del fascismo e i primi anni del dopoguerra descritti nei gialli storici di C. Lucarelli e quelli degli anni '70-'80 narrati da L. Macchiavelli nella sua fortunata serie che ha come protagonista il poliziotto Sarti Antonio.

La letteratura di viaggio al femminile: lo sguardo della donna serba sulle città italiane del Novecento

I testi più rappresentativi della letteratura di viaggio serba di Otto e Novecento si caratterizzano per la costante presenza dell'Italia, topos letterario prima ancora che meta privilegiata del Grand Tour. In tali opere il viaggio è concepito da una prospettiva maschile, dalla quale la donna era esclusa, secondo la tradizione patriarcale che la relegava a ruoli perlopiù domestici. Questo dato storico-culturale ha condizionato a lungo la letteratura e il viaggio al femminile, ignorato e sottovalutato. Nei rari casi in cui la donna viaggia, spicca per la subalternità rispetto al marito che segue e accompagna, con dinamiche opposte a quelle delle emancipate viaggiatrici americane ed europee che si muovevano in piena autonomia lungo la penisola italiana.

Scopo del saggio è indagare il rapporto che intercorre tra il processo di modernizzazione della società serba nel Novecento e l'esperienza del viaggio in Italia. Trattando il tema dell'odeporica "al femminile" sarà delineare la figura di una donna serba nuova e vicina ai modelli europei, che viaggia attraverso l'Italia da sola ed esprime i propri sentimenti e le impressioni. Saranno analizzati alcuni testi brevi di Isidora Sekulić (*Ligurija*, 1911) e di Desanka Maksimović (*U Italiji zemlji nadahnuća*, 1972). Muovendo da questi itinerari su un arco temporale vasto che comprende mezzo secolo, tali autrici si segnalano per una produzione odeporica venata da forte individualità e dove l'Italia, con le sue bellezze naturali e artistiche, occupa un posto centrale.

Le città italiane nella letteratura di viaggio serba della prima metà del Novecento

Lo scopo di questo lavoro è mostrare l'immagine delle città italiane nell'odeporica serba del primo Novecento, quando il crescente impulso a conoscere altre culture sfocia in una maggiore circolazione dei viaggiatori. Gli anni Venti, e soprattutto gli anni Trenta, testimoniano senz'altro il momento di maggiore vivacità della prosa di viaggio serba per qualità, quantità e varietà di testi. Sebbene i viaggiatori prediligano le mete di cui si ha già una conoscenza dettagliata, soprattutto a partire dalla fine della Prima guerra mondiale non manca chi ha percorso itinerari meno battuti. In questo contributo cercheremo soprattutto di mettere a fuoco le lenti letterarie con le quali i viaggiatori osservano Roma, Napoli e le città toscane, senza però trascurare anche altri luoghi meno celebrati che entrano a far parte delle note di viaggio della prima metà del Novecento. Anche se la maggior parte dei testi di cui ci occuperemo sono scritti da letterati, l'Italia è anche la meta favorita di storici, intellettuali, studiosi d'arte, giornalisti, medici, politici e diplomatici. In questo periodo attraversano il paese alcuni nomi importanti del panorama letterario serbo (Miloš Crnjanski, Jovan Dučić, Rastko Petrović). Anche se le occasioni e le motivazioni che muovono i nostri viaggiatori sono estremamente diverse l'una dall'altra, sarà comunque possibile svolgere un discorso unitario sul corpus preso in esame e indagare la molteplicità delle singole voci cercando di trovare dei punti di contatto comuni alle ragioni che spingono a visitare il Belpaese. Conoscere l'Italia attraverso un vero e proprio *tour* culturale e artistico, ammirarne le bellezze naturali e cercare le tracce del passato sono certamente alcuni degli elementi comuni che saranno messi in evidenza. Infine, un altro scopo di questo contributo è restituire visibilità ad autori le cui pagine dedicate all'Italia sono pressoché sconosciute ai lettori e alla critica contemporanea (Olga Palić, Jovan Danić, Rade Zaklanović).

La città di Assisi in *Amore in Toscana* di Miloš Crnjanski

È nota la polemica tra Marko Car e Miloš Crnjanski scatenata dalla recensione negativa che Car fece dell'insolito manoscritto del diario di viaggio *Ljubav u Toskani (Amore in Toscana)* giudicandolo impreciso nei fatti e nei dati. Il carattere lirico ed ermetico della prosa di Crnjanski ha fortemente contribuito alla formazione di tale giudizio; solo con le indagini più recenti ci si è inoltrati nella ricerca dei significati più profondi delle impressioni dell'autore immerso nel paesaggio delle città di Pisa, Siena, Assisi, Perugia e San Gimignano (e indirettamente nel paesaggio di Firenze, riflettendo su Dante e Beatrice). I capitoli su Pisa e Siena hanno ottenuto la meritata analisi nello studio di Željko Đurić, intitolato *Italija Miloša Crnjanskog (Italia di Miloš Crnjanski)*, con cui sono state poste le basi di una ricerca mirata a dare una sistematica interpretazione di tutti i livelli del racconto di Crnjanski sulle due città. Con la nostra ricerca, che parzialmente verte anche sull'esame delle varianti, vogliamo estendere il discorso critico sulla città di Assisi, la quale, seppur discretamente, in alcuni momenti si rivela centrale nella poetica di Crnjanski come "culla dell'Amore" nello scritto dove l'Amore figura già nel titolo. Nel nostro saggio vengono interpretati i volti di Assisi i quali sono molti (turistico, religioso, storico, artistico...) così come numerosi sono anche i volti di Roma nel libro *Kod Hiperborejaca (Presso gli Iperborei)*, per cui una comparazione tra le due città negli scritti di Crnjanski non è potuta mancare; tra l'altro il confronto si impone da solo a partire già dall'inizio del capitolo dove si dice che la vera strada per Assisi parte da Roma. Il discorso di Assisi rappresenta inoltre un logico procedimento della nostra ricerca condotta sul personaggio di San Francesco d'Assisi nell'opera dello scrittore serbo. L'immagine di San Francesco d'Assisi è inevitabilmente connessa all'immagine della città e una parte del nostro saggio approfondisce questo aspetto della poetica di Crnjanski (non rare volte Crnjanski interpreta diversi volti delle città italiane attraverso i loro abitanti più famosi appartenenti al mondo dell'arte e della letteratura).

Siena che grida, Perugia che macella: antropomorfizzazione letteraria delle città italiane nel linguaggio figurato di Miloš Crnjanski

La lingua della narrativa liricizzata di Crnjanski, noto autore dell'avanguardia modernista serba, non cessa di incuriosire gli studiosi di diverse aree linguistiche, ricca di svolte innovative e procedimenti letterari, tra cui il ricorso continuo al linguaggio figurato. Il presente contributo verte su uno specifico aspetto della narrativa odeporica di Crnjanski indagato in chiave semantica e simbolica. Nell'universo immaginario dei viaggi di Crnjanski realizzato per mezzo di processi metaforici antropomorfizzanti, spiccano le indimenticabili immagini di alcune città italiane che ci hanno indotto a rivolgere particolare attenzione all'analisi dei mezzi linguistici, retorici e stilistici utilizzati al fine di renderle così incisive e memorabili. Questo lavoro sottolinea l'importanza che nelle opere di Crnjanski riveste l'elaborazione artistica degli spazi urbani italiani tramite i processi di traslazione di significato. Nel quadro teorico dell'analisi lessico-semantica, ci occuperemo di alcune categorie di figure di contenuto: metafora, metonimia e similitudine grazie alle quali Crnjanski riesce ad esprimere le proprie idee legate alle città italiane in maniera più evocativa e calzante. Il corpus sul quale è condotta l'indagine è composto dall'opera giovanile *Amore in Toscana* e un'altra di data più tarda *Presso gli Iperborei*, il cui genere difficilmente definibile si può caratterizzare almeno in parte come odeporico.

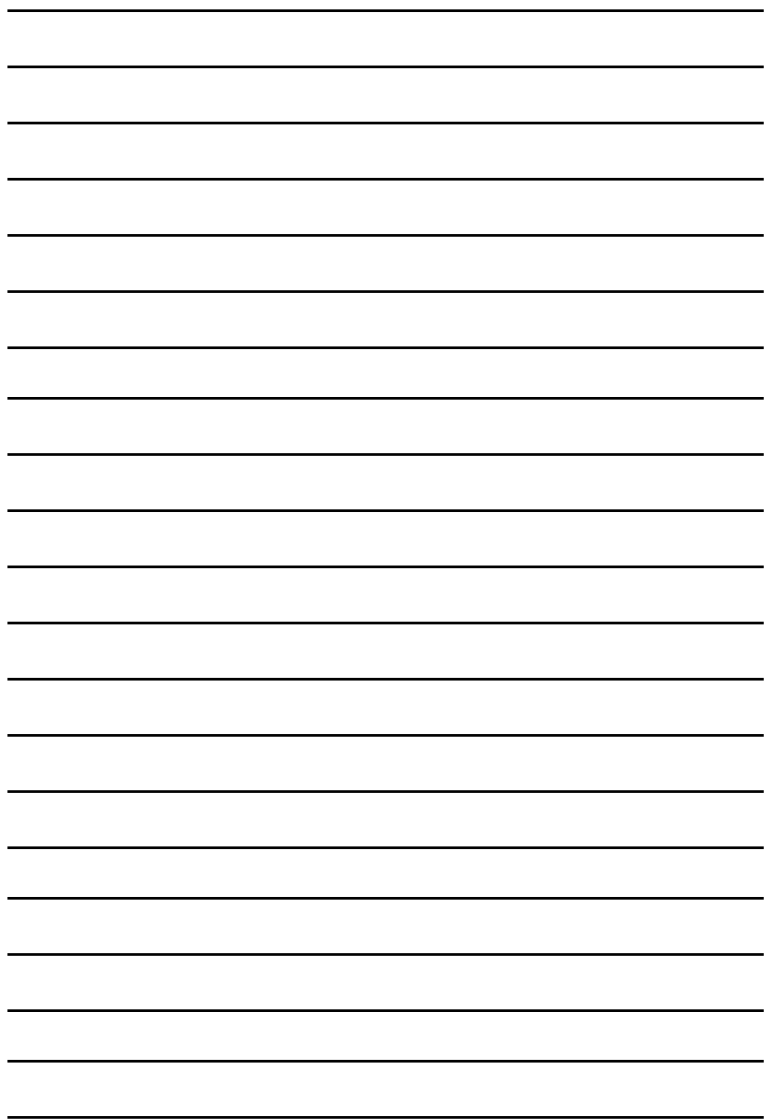
Gli spazi urbani rappresentano nel corpus di Crnjanski un topos rilevante; toponimi italiani (Siena, Pisa, Firenze, Ravenna, Roma e altri) assumono addirittura il ruolo di parole chiave nella produzione dello scrittore serbo subendo una semantizzazione aggiuntiva, messa in particolar rilievo. L'immagine della città che ci offre Crnjanski nasce tramite trasposizione o deviazione di significato. Servendosi dei meccanismi di metaforizzazione, metonimizzazione, personificazione l'autore attribuisce al concetto della città valori semantici insoliti, legati al campo semantico della città solo "per estensione". Infatti, uno dei procedimenti basilari di Crnjanski è la trasposizione dei lessemi da una sfera semantica consueta in un'altra inusuale (Petkovic 1996:26). Si tratta di instaurazio-

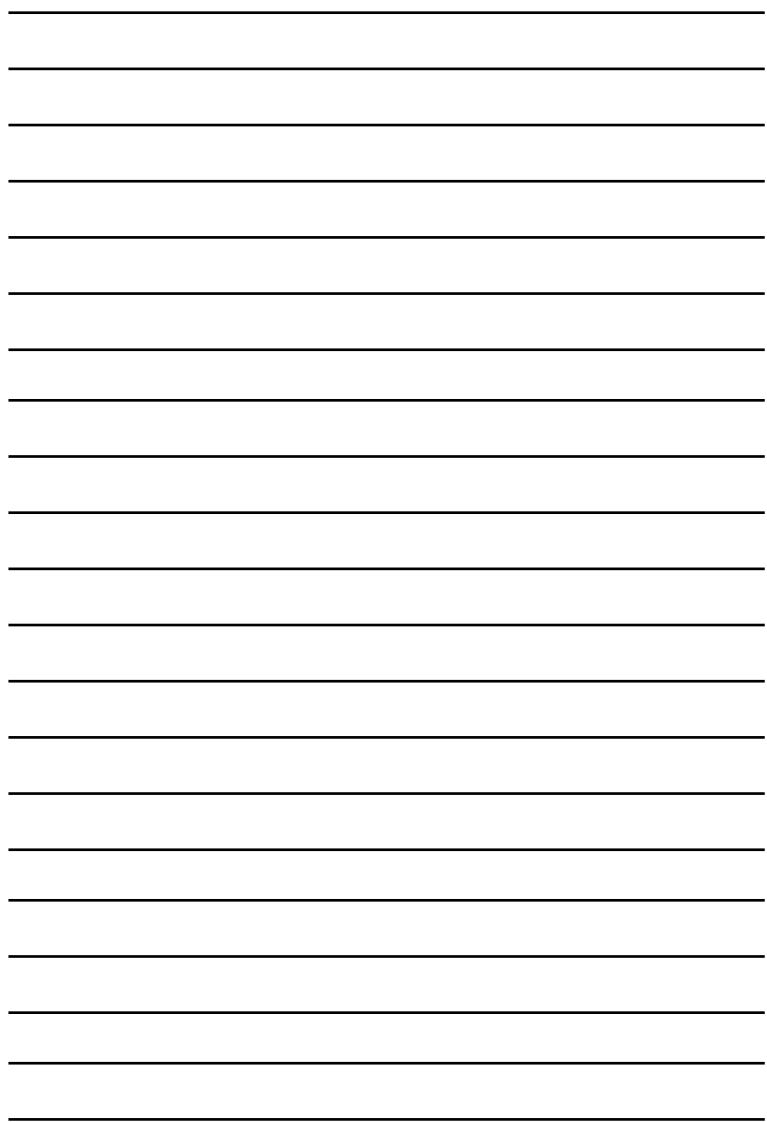
ne di legami tra fenomeni, esseri ed oggetti lontani, dissimili, incompatibili ed è proprio per questo che le audaci associazioni colpiscono il lettore. I paesaggi urbani vengono dinamizzati e animati: Siena assume, tra altri, l'epiteto di "scioccherella", Ravenna appare "libidinosa", mentre Roma diventa in un certo punto "un malato febbrile". L'interiorizzazione delle città da parte dell'autore si svolge in un processo tramite il quale l'esterno dello spazio urbano acquista una rappresentazione mentale che si converte in immagini insolite espresse da mezzi linguistici e stilistici adatti. In tal modo, mediante l'umanizzazione dell'inanimato si crea un'interazione dinamica e profonda tra l'autore e l'oggetto del suo interesse odepórico.

BELEŠKE

*

APPUNTI

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП
CONVEGNO INTERNAZIONALE

*Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 7. децембар 2019.
Facoltà di Filologia e Arti di Kragujevac, 7 dicembre 2019*

**ИТАЛИЈАНСКИ ГРАДОВИ У КЊИЖЕВНОСТИМА 20. ВЕКА
(ПРОГРАМ И КЊИГА РЕЗИМЕА)**

*

**LE CITTÀ ITALIANE NELLE LETTERATURE DEL XX SECOLO
(PROGRAMMA E LIBRO DEI RIASSUNTI)**

Лектори

др Александра Шуваковић
др Андријана Јанковић
Дилета Комунело (Diletta Comunello)

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
Филум, Крагујевац

Тираж
70

ИСБН
978-86-80796-46-8